

Kraków, 16 sierpnia 2023 r.

dr hab. Marcin Marcinko

Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Natalii Karoliny Solarskiej

pt. „Ochrona praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych” (Kraków 2023, ss. 283),

przygotowanej od kierunkiem dr. hab. Katarzyny Banasik, prof. KAAFM

1. Cel i temat recenzowanej rozprawy

W recenzowanej rozprawie doktorskiej pt. „Ochrona praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych” Doktorantka za główny cel stawia sobie określenie poziomu ochrony praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Analizując zarówno akty prawne i inne dokumenty regulujące strukturę i działalność wspomnianych trybunałów, jak i wybrane orzecznictwo, Doktorantka stara się ustalić, w jakim zakresie prawo i praktyka tych trybunałów chroni prawa człowieka, a jednocześnie wykazać wpływ norm dotyczących ochrony praw człowieka na działalność trybunałów karnych, podkreślając tym samym, że instytucje międzynarodowego prawa karnego są również organami egzekwującymi prawa człowieka (s. 6–7).

Z tak sformułowanym zasadniczym celem dysertacji korespondują cele dodatkowe. Doktorantka szuka zatem odpowiedzi na pytania, czy powoływane dotychczas międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne w sposób wystarczający chroniły prawa człowieka i czy były one tworzone w odpowiednim czasie, by w sposób efektywny móc chronić te prawa. To z kolei rodzi pytanie, czy społeczność międzynarodowa wyciągała odpowiednie wnioski z nieprawidłowości, które ujawniały się w trakcie działalności poszczególnych instytucji międzynarodowego prawa karnego, by następnie – tworząc kolejne takie instytucje –

nie powielać swoich błędów (s. 6). Wywód Doktorantki ma ponadto na celu wskazanie ścisłego powiązania regulacji międzynarodowego prawa karnego i norm chroniących praw człowieka w zakresie unormowań dotyczących *delicta iuris gentium* oraz wzajemnego przenikania się norm obu działów prawa międzynarodowego publicznego, co w rezultacie stymuluje ich dalszy rozwój i zwiększa ich zakres oddziaływania (s. 7).

2. Oryginalność ujęcia tematu i aktualność podjętej problematyki

Problematyka wzajemnych relacji i oddziaływania praw człowieka i norm z zakresu międzynarodowego prawa karnego z pewnością nie należy do zagadnień prostych i oczywistych. Co prawda oba działy prawa międzynarodowego publicznego promują poszanowanie życia i godności ludzkiej, ale konkretne normy, które służą temu celowi, regulowane są w różnych umowach międzynarodowych i funkcjonują w odrębnych systemach egzekwowania tych norm. Międzynarodowe traktaty dotyczące praw człowieka chronią bowiem prawa jednostek i umożliwiają im dochodzenie zadośćuczynienia za doznane krzywdy i szkody, przy czym ciężar odpowiedzialności ciąży na państwach-stronach tych traktatów. Natomiast międzynarodowe prawo karne umożliwia pociągnięcie do odpowiedzialności osób fizycznych, które popełniają zawinione czyny. Choć więc zakorzenione w podobnych ideałach i mające wspólne fundamenty, normy chroniące prawa człowieka są ukierunkowane na odpowiedzialność państw, podczas gdy międzynarodowe prawo karne realizuje zasadę indywidualnej odpowiedzialności karnej.

Przyjmując jednak wspomniane wyżej cele badawcze, Doktorantka w umiejętny i oryginalny sposób połączyła ochronę wynikającą z obu działów prawa międzynarodowego, wskazując na ich synergę, nie na odrębność, a kluczem do jej przedstawienia stała się idea i dorobek międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Ustalenie odpowiedzialności państwa za naruszenia praw człowieka wymaga jedynie udowodnienia, że to państwo ponosi tę odpowiedzialność, jeśli jednak ofiara domagałaby się sprawiedliwości na gruncie międzynarodowego prawa karnego, należałoby wykazać związek przyczynowy między poniesioną krzywdą a czynem karalnym, którego dopuścił się oskarżony. Jak wynika z recenzowanej dysertacji, osiągnięcie obu celów jest możliwe w postępowaniu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Sprawy rozpatrywane przez te trybunały dotyczą najpoważniejszych zbrodni, jakie popełnić może jednostka i są one jednocześnie poważnymi naruszeniami elementarnych praw człowieka. Biorąc zaś pod uwagę, że do naruszeń tych dochodzi niejednokrotnie „w majestacie prawa”, w ramach realizacji wewnętrznej polityki państwa wymierzonej np. w daną grupę etniczną lub narodowościową, ukaranie jednostek

winnych zbrodni międzynarodowych piętnuje również państwo, które zbrodniarze ci reprezentowali lub w którego imieniu występowali, będąc zazwyczaj przekonani o swojej – złudnej jak widać – bezkarności.

Oryginalne ujęcie tematu zaprezentowanego w pracy łączy się z jego aktualnością, o czym świadczą choćby zbrodnie popełniane przez rosyjskich dowódców i żołnierzy na terytorium Ukrainy oraz omówione w pracy sprawy toczące się przed trybunałami karnymi. Doktorantka zauważa przy tym, że niewiele jest polskojęzycznych publikacji poświęconych ochronie praw człowieka przez międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne. Zdecydowanie lepiej na tym polu prezentuje się dorobek badaczy zagranicznych, którzy od lat już obserwują i analizują ewolucję praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego oraz wyciągają odpowiednie wnioski z tych obserwacji i analiz. Zainteresowanie prezentowanym w dysertacji tematem widać zwłaszcza w ostatnim dziesięcioleciu, być może ze względu na rosnącą rolę i zaangażowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego – wśród publikacji dotyczących omawianej materii, poza wymienionymi w bibliografii pracy doktorskiej, warto wymienić monografię L. Doswald-Beck pt. „Human Rights in Times of Conflict and Terrorism” (Oxford 2011), wybrane rozdziały „The Cambridge Companion to International Criminal Law”, pod redakcją W. A. Schabas (Cambridge 2016), czy opracowanie zbiorowe zredagowane przez B. U. Khana i M. J. H. Bhuiyana pt. „Human Rights and International Criminal Law” (Leiden/Boston 2022).

Najbardziej zaś wiarygodny dowód na aktualność prezentowanej tematyki dostarcza jeden z „protagonistów” dysertacji – Międzynarodowy Trybunał Karny. W swoim wyroku w sprawie *Dominica Ongwena* z 4 lutego 2021 r.¹ Izba Orzekająca Trybunału kilkakrotnie odnosiła się do instrumentów międzynarodowopravných, dokumentów *soft law* oraz orzecznictwa z zakresu ochrony praw człowieka, cytując m.in. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., Powszechną Deklarację Praw Człowieka z 1948 r., fragmenty orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz raporty Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka. Cytowania te niewątpliwie podkreślają, jak istotne znaczenie dla Trybunału mają prawa człowieka w procesie orzekania w międzynarodowych sprawach karnych.

¹ *The Prosecutor v Dominic Ongwen*, Trial Judgment, ICC-02/04-01/15, 4 February 2021.

3. Struktura wewnętrzna recenzowanej rozprawy

Struktura recenzowanej rozprawy doktorskiej (kolejność prezentowanych rozdziałów i ich zawartość) została dokładnie przemyślana i ściśle koresponduje z tokiem prowadzonego przez Doktorantkę wywodu. Zarówno cel główny, jak i cele dodatkowe przyjęte przez Doktorantkę, były więc sukcesywnie realizowane i rozwijane w wyodrębnionych rozdziałach i podrozdziałach. Rozprawa składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii (zawierającej wykaz aktów prawnych, wykaz orzeczeń, wykaz literatury z podziałem na polskojęzyczną i anglojęzyczną oraz netografię). Dysertacja zawiera ponadto wykaz skrótów, umieszczony tuż po spisie treści. Objętościowo natomiast struktura rozprawy przedstawia się następująco: wprowadzenie – 5 stron; rozdział 1 – 54 strony; rozdział 2 – 37 stron; rozdział 3 – 27 stron; rozdział 4 – 31 stron; rozdział 5 – 32 strony; rozdział 6 – 48 stron; zakończenie – 4 strony; bibliografia – 34 strony. Zauważalna jest pewna dysproporcja między niektórymi rozdziałami, zwłaszcza między rozdziałem 1 a rozdziałami 3, 4 i 5. Wynika ona jednak przede wszystkim z poruszanej w danym rozdziale problematyki – omówienie tak szeroko zakrojonych zagadnień, jak interdyscyplinarność praw człowieka czy wybrane prawa człowieka chronione przez międzynarodowe prawo karne wymaga z pewnością większej objętości tekstu niż prezentacja dwóch (w przypadku rozdziału 3 i 4) czy kilku (w przypadku rozdziału 5) instytucji międzynarodowego prawa karnego, nawet jeśli omówieniu ich struktury towarzyszy krótka analiza orzecznictwa. Dla większej transparentności tekstu i w celu lepszego zrozumienia prezentowanych kwestii, przydałoby się jednak wyodrębnić więcej podrozdziałów w rozdziałach 3, 4 i 5 – zawierają one interesujące zagadnienia, lecz ich natłok np. w dwóch podrozdziałach w rozdziale 3 może sprawić, że czytelnik „zgubi” po drodze główny wątek.

We wprowadzeniu Doktorantka prezentuje cel główny i cele dodatkowe recenzowanej dysertacji, formułuje pytania badawcze, wskazuje obszar badawczy oraz metody badawcze i pokrótce prezentuje strukturę pracy oraz zakres tematyczny poszczególnych rozdziałów. W dość rozbudowanym rozdziale 1 Doktorantka skupia się na różnorodnych aspektach praw człowieka, poczynwszy od przykładowych definicji, poprzez ewolucję tych praw oraz systemów ich ochrony na przestrzeni dziejów, ich zakres przedmiotowy i podmiotowy, do wskazania podobieństw i różnic między systemem uniwersalnym a regionalnymi systemami ochrony praw człowieka. Doktorantka wyjaśnia również, na czym polega i jak przejawia się interdyscyplinarny charakter tych praw. Rozdział uzupełnia krótki przegląd wybranych praw człowieka, które są chronione na gruncie międzynarodowego prawa karnego. Rozdział 2 poświęcony jest problematyce międzynarodowego prawa karnego – po prezentacji definicji tego działu prawa międzynarodowego, Doktorantka przechodzi do omówienia genezy i źródeł

tego prawa, a następnie przedstawia zasady międzynarodowego prawa karnego, wskazując na ich ścisły związek z prawami człowieka oraz ich wpływ na ochronę tych praw. W rozdziale 3 scharakteryzowano oba międzynarodowe trybunały wojskowe – Trybunał w Norymberdze i Trybunał dla Dalekiego Wschodu w Tokio. W obu przypadkach Doktorantka omówiła wydarzenia historyczne, które doprowadziły do powołania tych instytucji, a także podstawy ich funkcjonowania, rozdział zawiera również skrótową analizę wybranych wyroków trybunałów oraz ich wad i zalet. Struktura rozdziału 4, poświęconego obu międzynarodowym trybunałom karnym *ad hoc* – do spraw zbrodni popełnionych w byłej Jugosławii i do spraw zbrodni popełnionych w Rwandzie – jest w zasadzie podobna do struktury rozdziału poprzedniego i zawiera genezę obu instytucji, zasady ich funkcjonowania oraz wskazanie naruszeń praw człowieka, które były przedmiotem postępowania przed tymi trybunałami. Schemat prowadzonego wywodu w rozdziale 5, dotyczącym hybrydowych trybunałów karnych, przypomina ten z rozdziałów 3 i 4, przy czym poprzedza go wyjaśnienie fenomenu trybunałów hybrydowych oraz opis wydarzeń, jakie w przypadku każdego z nich doprowadziły do ich powstania. Biorąc pod uwagę liczbę obecnie funkcjonujących trybunałów hybrydowych², Doktorantka zdecydowała się omówić cztery spośród nich – są to: Specjalny Trybunał dla Sierra Leone, Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży, Specjalne Panele Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim oraz Specjalny Trybunał ONZ do spraw Libanu. Rozdział 6 to kompleksowa analiza genezy, struktury, zasad funkcjonowania i zakresu jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego, zajmującego szczególne miejsce w badaniach przeprowadzonych przez Doktorantkę. Rozdział zawiera również omówienie zakresu przedmiotowego jurysdykcji Trybunału, czyli zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji, wraz z wybranymi orzeczeniami Trybunału, w których pojawia się kwestia naruszeń praw człowieka. W zakończeniu Doktorantka formułuje wnioski i spostrzeżenia końcowe, które wynikają z przeprowadzonych przez nią badań oraz analizy poszczególnych aspektów poruszonych w kolejnych rozdziałach dysertacji.

4. Uwagi metodologiczne

Założenia metodologiczne procesu badawczego zostały przedstawione przez Doktorantkę we wprowadzeniu. Realizując zakładany cel główny i cele dodatkowe (o których mowa powyżej), Doktorantka stara się udowodnić tezę, że prawa człowieka stanowią fundament prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych, o czym

² Zob. *The Hybrids*, <https://hybridjustice.com/hybrid-and-internationalised-mechanisms/>.

może świadczyć fakt, iż powoływanie kolejnych tego rodzaju instytucji stanowiło każdorazowo bezpośrednią reakcję na masowe naruszenia praw człowieka (s. 9). Zważywszy na konieczność wykazania ewolucji norm dotyczących ochrony praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego, a w szczególności wpływu przyjmowanych na przestrzeni dziesięcioleci międzynarodowych aktów prawnych chroniących prawa człowieka na kształt prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych, Doktorantka posłużyła się metodą historyczno-prawną. Uzupełnia ją metoda dogmatyczno-prawna, realizacja celów badawczych wymagała bowiem szczegółowej analizy, z jednej strony, konwencji międzynarodowych z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka oraz międzynarodowego prawa karnego i międzynarodowego prawa humanitarnego, z drugiej zaś – statutów międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz innych aktów prawnych regulujących ich działalność. Metodą pomocniczą – choć niewymienioną wprost w dysertacji – jest metoda porównawcza, której zastosowanie pozwoliło na sformułowanie krytycznych uwag dotyczących funkcjonowania analizowanych trybunałów, a ich porównanie umożliwiło wskazanie błędów, które wymagają naprawienia i których należy unikać w przyszłości.

Recenzowana rozprawa doktorska pod względem metodologicznym jest więc przemyślana i dopracowana. Argumentacja jest logiczna, tok wywodów spójny, a wnioski – zarówno cząstkowe, jak i końcowe – trafne. Dla uzasadnienia swoich założeń, Doktorantka nie tylko powołuje się na opinie formułowane w doktrynie i orzecznictwie, lecz także prezentuje własne spostrzeżenia i oceny. Logika założeń metodologicznych i zastosowane metody badawcze nie budzą zatem zastrzeżeń, a prezentacja danych pozyskanych w toku procesu badawczego oraz wysnute w oparciu o nie wnioski są poprawne.

5. Uwagi o charakterze merytorycznym

Szczegółowe omówienie kolejnych rozdziałów recenzowanej dysertacji poprzedzić należy krótką uwagą o charakterze ogólnym. Prezentując kwestię ochrony praw człowieka w świetle prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych, Doktorantka swoją dysertacją wpisuje się w nurt szerzej zakrojonych badań nad znaczeniem międzynarodowego prawa karnego w promowaniu, stosowaniu i egzekwowaniu praw człowieka. Podkreśla zatem wspomnianą już wyżej synergię obu działów prawa międzynarodowego publicznego. W istocie bowiem, wzajemne relacje między normami dotyczącymi praw człowieka i międzynarodowym prawem karnym znajdują potwierdzenie zwłaszcza w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* – trybunały te wspomagały się regulacjami z zakresu praw człowieka, by interpretować stosowane przez nie

prawo materialne i proceduralne. Statut Rzymski MTK idzie nawet o krok dalej, w art. 21 ust. 3 zobowiązując Trybunał do zapewnienia, że „stosowanie i interpretacja prawa” będą „zgodne z uznanymi przez społeczność międzynarodową prawami człowieka”. Doktorantka nie zapomina jednak o tym, że kryminalizacja rażących naruszeń praw człowieka, które przyjmują postać zbrodni międzynarodowych w rozumieniu międzynarodowego prawa karnego, ani nie zastępuje systemu ochrony praw człowieka, ani nie wyłącza odpowiedzialności państw za to, co dzieje się na kontrolowanym przez nie terytorium. Są to wciąż dwa odrębne działy prawa międzynarodowego, lecz w aspekcie ochrony fundamentalnych praw ludzkich wzajemnie się uzupełniają. Takie podejście wymagało pewnych wyjaśnień i komentarzy, dlatego wśród rozdziałów recenzowanej dysertacji można wyróżnić te, które zasadniczo mają charakter deskryptywny oraz te, które zawierają więcej aspektów bezpośrednio dotyczących przyjętych problemów badawczych.

Najbardziej rozbudowany rozdział 1 stanowi swoisty konglomerat wiedzy teoretycznej i zagadnień związanych z praktyką orzeczniczą. Doktorantka rozpoczyna bowiem swój wywód od przedstawienia wybranych definicji praw człowieka sformułowanych przez doktrynę, bazując na słusznym założeniu, iż prawa te mają charakter publicznoprawny, zatem ich przestrzeganie i ochrona ciąży na państwach, ale nie wyklucza przy tym zobowiązań, które w świetle tych praw każdy człowiek powinien wypełniać względem innego człowieka. Współczesne postrzeganie praw człowieka jest wynikiem długoletniej i złożonej ewolucji, sięgającej czasów starożytnych, o czym dowiadujemy się z dalszej części rozdziału, w której zaprezentowano przełomowe wydarzenia związane z rozwojem idei wspomnianych praw. Wśród wydarzeń tych wskazano również na powołanie do życia Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża i przyjęcie w 1864 r. pierwszej wielostronnej konwencji z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego, którego regulacje również mają na celu ochronę fundamentalnych praw ludzkich. W kwestii kolejnych traktatów dotyczących prawa humanitarnego, sprostować jednak należy, iż 12 sierpnia 1949 r. w Genewie przyjęto nie jedną konwencję składającą się z czterech elementów, lecz cztery odrębne, choć wzajemnie się uzupełniające konwencje, zbiorczo nazywane konwencjami genewskimi o ochronie ofiar wojny.

Kolejnym istotnym zagadnieniem poruszonym w rozdziale 1 jest interdyscyplinarny charakter praw człowieka, przy czym Doktorantka skupia się na interdyscyplinarności w ramach nauk prawnych, podkreślając, iż prawa te są przedmiotem regulacji „wielu dziedzin prawa” (s. 24). Podaje przy tym wybrane przykłady takich regulacji, wskazując m.in. na prawo karne, które z perspektywy tematyki dysertacji ma „koronne znaczenie” (s. 25). W przekonaniu

recenzenta, zabrakło tu jednak choćby wzmianki o – wspomnianym przecież w „części historycznej” – międzynarodowym prawie humanitarnym (do którego zresztą znaleźć można sporo nawiązań w kolejnych rozdziałach pracy) i jego relacjach z prawami człowieka. Recenzent chciałby więc skorzystać z przywileju zadania pytania Doktorantce w trakcie publicznej obrony rozprawy doktorskiej, by zapytać, jak kształtują się wzajemne relacje między międzynarodowym prawem humanitarnym a międzynarodowym prawem praw człowieka – czy są to działy prawa międzynarodowego wzajemnie się uzupełniające, czy też zakres ich zastosowania się wyklucza?³

W dalszej części rozdziału 1 znalazły się zagadnienia dotyczące uniwersalnego (w ramach ONZ) oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka. Jest to stosunkowo ogólna, lecz reprezentatywna dla badanego tematu prezentacja dotychczasowych osiągnięć instytucjonalnych (i częściowo też traktatowych) społeczności międzynarodowej, przedstawiona raczej w sposób deskryptywny, lecz wystarczający. W przypadku systemu globalnego, sprostować tu jednak należy dwie kwestie. Po pierwsze, Wysoki Komisarz NZ ds. Praw Człowieka nie jest organem głównym ONZ, tylko jednym z tzw. organów pomocniczych. Ten błąd wydaje się być jednak pewnym „skrótom myślowym” – wspomniany organ jest bowiem jednym z najważniejszych organów w ramach ONZ zajmujących się prawami człowieka; poza tym, Doktorantka dalej wyjaśnia, że „organizacyjnie organ ten przynależy do Sekretariatu” (s. 36). Po drugie, geneza powstania Rady Praw Człowieka jest bardziej złożona niż przedstawiono to na s. 38–39 dysertacji. Komisja Praw Człowieka, będąca organem pomocniczym Rady Gospodarczej i Społecznej, zakończyła swoją działalność w 2006 r., a w jej miejsce powołano Radę Praw Człowieka jako organ pomocniczy Zgromadzenia Ogólnego (nie było to więc „przekształcenie” Komisji w Radę).

Ostatni podrozdział rozdziału 1 to ważny z punktu widzenia tematu dysertacji przegląd wybranych praw człowieka chronionych przez międzynarodowe prawo karne. Są to: prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego oraz prawo do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego. Doktorantka w umiejętny sposób tłumaczy, na czym w przypadku każdego z tych praw polega ich ochrona w świetle norm międzynarodowego prawa karnego, posiłkując się orzecznictwem międzynarodowych sądów i trybunałów oraz instytucji stojących na straży praw człowieka.

³ Swoistą kwintesencję wielowątkowej dyskusji na temat owych relacji znaleźć można w publikacji wydanej przez Polski Czerwony Krzyż pt. „Międzynarodowe prawo humanitarne – odpowiadamy na twoje pytania” (dostępnej pod adresem https://pck.pl/wp-content/uploads/2020/10/mph_odpowiadamy_na_twoje_pytania.pdf). Interesujące poglądy na ten temat przedstawił również Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Georgia v. Russia (II)*, No. 38263/08 (Judgment of 21 January 2021 – Merits).

Tytułem przykładu, omawiając prawną ochronę życia ludzkiego, Doktorantka nie skupia się wyłącznie na problematyce stosowania kary śmierci (choć poświęca jej sporo miejsca), lecz odwołując się do praktyki wspomnianych organów międzynarodowych, porusza kwestię dopuszczalności eutanazji i aborcji, a w przypadku zakazu tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania, wyjaśnia m.in. obowiązek przestrzegania tego zakazu podczas szkolenia żołnierzy, a także w trakcie przesłuchań, zwracając uwagę na nielegalność tzw. pięciu technik śledczych analizowanych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Podrozdział ten niewątpliwie stanowi ów praktyczny komponent recenzowanej dysertacji, wskazany w jej tytule.

Rozdział 2 poświęcony jest w całości międzynarodowemu prawu karnemu. Doktorantka wychodzi z trafnego założenia, że jej rozważania wymagają zaakceptowania konkretnej definicji tego działu prawa międzynarodowego i choć prezentuje kilka definicji sformułowanych przez doktrynę, ostatecznie decyduje się przyjąć, iż międzynarodowe prawo karne to „zespół norm międzynarodowego prawa publicznego, dotyczących przestępstw międzynarodowych” (s. 67), dopasowując tę definicję do potrzeb i problemów badawczych dysertacji. Po zasadniczo opisowym fragmencie dotyczącym genezy i rozwoju przedmiotowego prawa, Doktorantka przechodzi do wskazania źródeł tego prawa i o ile w kwestii prawa traktatowego czyni to w sposób jasny i zrozumiały, to w przypadku prawa zwyczajowego wyjaśnienia nie są zbyt klarowne i jednoznaczne (np. na s. 76 zwyczaj zaliczany jest do „źródeł pozaprawnych”, a na s. 78 na jeden z jego elementów – *usus* – składają się m.in. traktaty międzynarodowe). Obrona pracy doktorskiej jest zatem doskonałą okazją, by Doktorantka mogła sprecyzować, czym jest międzynarodowe prawo zwyczajowe i jak należy definiować jego elementy (konkretnie – *usus* i *opinio iuris*)⁴. Natomiast ostatni z podrozdziałów to kolejny przykład analitycznego podejścia do prowadzonych badań i bodaj jeden z najlepiej merytorycznie opracowanych elementów dysertacji. Doktorantka przedstawia w nim bowiem zasady międzynarodowego prawa karnego, które są uwzględnione w statutach międzynarodowych trybunałów karnych i jednocześnie stanowią gwarancję poszanowania praw człowieka podczas procesów przed tymi instytucjami. Są wśród nich m.in. takie zasady, jak *nullum crimen sine lege*, zasada indywidualnej odpowiedzialności karnej, indywidualizacji kary, zasada jurysdykcji uniwersalnej, zasada nieprzedawniania się najpoważniejszych

⁴ Ten wbrew pozorom trudny do zrozumienia fenomen, jakim jest międzynarodowe prawo zwyczajowe, w sposób przystępny tłumaczy J.-M. Henckaerts w publikacji pt. „Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktów zbrojnych”, dostępnej pod adresem: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf.

przestępstw, zasada obiektywizmu czy domniemanie niewinności. Omówienie tych zasad to nie tylko prezentacja wiedzy teoretycznej, lecz także przykłady ich praktycznego zastosowania, z wiążącymi się z tym problemami. Co istotne, Doktorantka potrafi „wpisać” owe zasady w kontekst ochrony praw człowieka, a niekiedy nawet wspomaga się w tym procesie doktrynami funkcjonującymi na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego. Tytułem przykładu, kluczowa dla procesu karnego zasada *nullum crimen sine lege* jest traktowana jako jedno z fundamentalnych praw człowieka, a zasada indywidualizacji kary, wskazującej, że „wymiar kary powinien uwzględniać właściwości osobiste sprawcy, zwłaszcza poziom jego zawinienia w popełnieniu czynu zabronionego” (s. 83), ściśle wiąże się z istotną dla prawa humanitarnego odpowiedzialnością dowódcy i powiązаныmi doktrynami „ślepych” i „myślących bagnetów”.

W rozdziale 3 Doktorantka w kompleksowy sposób omówiła genezę, strukturę i działalność międzynarodowych trybunałów wojskowych – z siedzibą w Norymberdze i siedzibą w Tokio. W obu przypadkach prowadzony przez nią wywód jest interesujący, acz miejscami nieco chaotyczny, nie dotyczy to jednak meritum wyводу, lecz raczej wielości i różnorodności prezentowanych informacji, zwłaszcza na temat rodzajów i charakteru zbrodni popełnianych przez – odpowiednio – żołnierzy i funkcjonariuszy III Rzeszy i Cesarstwa Wielkiej Japonii (stąd wyrażona wyżej uwaga o zastosowaniu większej liczby podrozdziałów, by tekst stał się bardziej klarowny). Niewątpliwą wartością merytoryczną tego rozdziału są własne opinie i uwagi Doktorantki – zwłaszcza te krytyczne – na temat funkcjonowania obu trybunałów i błędów, jakie popełniono przy ich tworzeniu.

Rozdział 4 dysertacji to również omówienie genezy, struktury i działalności dwóch trybunałów, tym razem jednak są to międzynarodowe trybunały karne *ad hoc* – dla byłej Jugosławii i dla Rwandy. Być może ze względu na większą liczbę opracowań naukowych, albo lepszy do nich dostęp, analiza wspomnianych zagadnień wydaje się być bardziej szczegółowa niż w przypadku trybunałów wojskowych, więcej jest też przykładów spraw rozpatrywanych przez trybunały *ad hoc*, a co za tym idzie, bardziej dopracowane są elementy wskazujące na synergię praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego. W istocie, orzecznictwo obu trybunałów wyraźnie nawiązuje do potrzeby ochrony praw człowieka i egzekwowania odpowiedzialności za ich naruszenia, co Doktorantka skrupulatnie odnotowuje w trakcie prowadzonego wyводу, cytując stosowne wyroki. Sprostowania wymaga jednak pewna kwestia pojawiająca się jako „wątek poboczny” – chodzi mianowicie o podstawę prawną interwencji sił NATO wobec Serbii w 1999 r., nie był to bowiem art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego (s. 141). Kolejny więc raz recenzent pragnie skorzystać z przywileju

zadania Doktorantce pytania, tym razem o kontrowersje wokół podstawy prawnej tzw. interwencji humanitarnej NATO w 1999 r. w świetle prawa międzynarodowego publicznego.

W rozdziale 5 Doktorantka przedstawia swoisty efekt rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego, jakim są tzw. trybunały hybrydowe, czyli „trzecia generacja międzynarodowych trybunałów karnych” (s. 163). Po krótkiej, ogólnej charakterystyce idei tych trybunałów, następuje przekrojowa prezentacja niektórych z nich, przy czym Doktorantka dokonała tu trafnej selekcji w oparciu zarówno o dorobek orzecznicy (są to sprawy zróżnicowane pod względem sądzonych naruszeń), jak i znaczenie tego orzecznictwa dla ochrony i poszanowania praw człowieka. Zrozumienie kontekstu popełnionych zbrodni wymagało od Doktorantki omówienia okoliczności faktycznych, które doprowadziły do powstania każdego z trybunałów. Podobnie też jak w przypadku poprzednio prezentowanych trybunałów, Doktorantka nie skupia się wyłącznie na pozytywnych aspektach funkcjonowania tych trybunałów, lecz także na ich wadach i problemach praktycznych związanych np. z ich efektywnością czy egzekwowaniem zapadłych wyroków. Co istotne, Doktorantka zwraca również uwagę na wkład, jaki każdy z omawianych trybunałów wniósł w rozwój międzynarodowego prawa karnego.

Rozdział 6 to bardzo szczegółowy opis zarówno genezy, struktury i funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego, jak i zakresu przedmiotowego jurysdykcji tego trybunału, obejmującego tzw. *core international crimes*, czyli zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni ludobójstwa i zbrodni agresji. Z perspektywy celów dysertacji i postawionych pytań badawczych, na uwagę zasługuje zwłaszcza ten drugi aspekt prezentowanych zagadnień, Doktorantka łączy bowiem znamiona każdej z tych zbrodni z naruszeniami praw człowieka, wymieniając przy tym konkretne przykłady praw, które sprawca danej zbrodni międzynarodowej narusza. Docenić należy uzupełnienie wywodu teoretycznego przykładami spraw, które toczyły się przed międzynarodowymi i hybrydowymi trybunałami karnymi i w których interpretowano wspomniane znamiona zbrodni, a niekiedy również ich stronę podmiotową. Co oczywiste, w tak przyjętej formule rozdziału nie mogło zabraknąć orzeczeń samego MTK – ponownie Doktorantka uzależniła ich wybór od realizacji celów badawczych i po raz kolejny skupiła się na kwestiach najważniejszych dla prowadzonych badań.

W zamykającym rozprawę zakończeniu Doktorantka dokonała podsumowania ustaleń poczynionych w poszczególnych częściach rozprawy, a przeprowadzona w dysertacji analiza pozwoliła jej na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze i realizację celu głównego oraz celów dodatkowych. W szczególności, traktując Międzynarodowy Trybunał

Karny za najważniejszy obecnie międzynarodowy organ sądowy w sprawach karnych, Doktorantka uznała, iż orzeka on „w sprawach dotyczących ochrony praw człowieka, ponieważ najpoważniejsze zbrodnie prawa międzynarodowego godzą w przyrodzone prawa przysługujące wszystkim istotom ludzkim” (s. 247).

6. Ocena elementów formalnych recenzowanej rozprawy

Ocena elementów formalnych recenzowanej rozprawy doktorskiej przedstawiona zostanie w oparciu o następujące kryteria: poprawność używanej terminologii, stopień wykorzystania literatury przedmiotu i materiału źródłowego oraz jakość opracowania pod względem językowym i edytorskim.

Poprawność używanej terminologii. Posługiwanie się specjalistyczną terminologią z zakresu międzynarodowego prawa karnego oraz praw człowieka Doktorantka opanowała w stopniu wysokim – swobodnie porusza się w obszarze regulowanym każdą z tych dziedzin, właściwie też stosuje pojęcia, terminy i definicje funkcjonujące na ich gruncie. W rozprawie jedynie sporadycznie pojawiają się sformułowania zaczerpnięte z języka potocznego, np.:

- „Fakt podjęcia walk przez powstańców rozjuszył przedstawicieli III Rzeszy” (s. 105);
- dokonywanie „masowych mordów” (s. 106, 119);
- „Nie mogli się w tym miejscu zasłonić wolą cesarza lub rozkazem dowódców” (s. 122–123);
- używanie określenia „zapis” zamiast „przepis” albo „postanowienie” (s. 132);
- „na oczach świata” (s. 159).

Wspomnieć jeszcze należy o konsekwentnie stosowanej przez Doktorantkę formie pierwszoosobowej, gdy przedstawia ona swoją opinię lub komentarz na dany temat, co oczywiście jest jak najbardziej prawidłowe (np. na s. 118 lub 172), ale w niektórych przypadkach, gdy nie chodziło o opinię, bardziej wskazana byłaby cechująca opracowania naukowe forma bezosobowa (np. na s. 19, 27, 45).

Stopień wykorzystania literatury przedmiotu i materiału źródłowego. Omawiane aspekty z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, a w szczególności międzynarodowego prawa karnego, praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego, wymagały przede wszystkim przywołania w pracy konwencji międzynarodowych (w tym statutów międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych), a także aktów prawnych o charakterze *soft law* i co oczywiste, orzeczeń wspomnianych trybunałów, uzupełnionych licznymi odwołaniami do dorobku orzeczniczego Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

i kilkoma orzeczeniami polskiego Sądu Najwyższego. Zwraca uwagę bogactwo i różnorodność wykorzystanej literatury – są wśród nich zarówno opracowania zwarte, jak i artykuły naukowe i prasowe oraz publikacje zamieszczone w Internecie. Co istotne, są to nie tylko pozycje z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, lecz także prawa karnego materialnego i procesowego, prawa konstytucyjnego i administracyjnego, prawa UE oraz filozofii prawa, jak również nauk pozaprawnych – historii (głównie najnowszej), nauk o bezpieczeństwie i stosunków międzynarodowych. Zdecydowanie przeważają pozycje polskojęzyczne nad anglojęzycznymi (stosunkiem 284 do 38) – szkoda, gdyż jak zauważa sama Doktorantka, „na najlepszych światowych uczelniach zagadnienia związku ochrony praw człowieka, międzynarodowego prawa karnego, międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego były już przedmiotem licznych badań” (s. 6), co z pewnością przekłada się na bogaty dorobek publikacyjny.

Jakość opracowania pod względem językowym i edytorskim. Pod względem językowym i edytorskim recenzowana rozprawa zasadniczo nie budzi zastrzeżeń. Napisana jest poprawną polszczyzną, a przypisy wykonane i stosowane są prawidłowo. Jedyne dla porządku odnotować należy, iż Doktorantka nie ustrzegła się pewnych drobnych uchybień i niedoskonałości, jeśli więc Doktorantka rozważa opublikowanie dysertacji, należałoby dokonać w niej wymaganych poprawek. W rozprawie znaleźć można pewną liczbę błędów literowych i drobne mankamenty interpunkcyjne; poza tym, w niektórych zdaniach pojawiają się czasem niepotrzebne wyrazy albo brakuje jakiegoś wyrazu (bądź też w wyrazach brakuje litery), a niekiedy wyrazy są błędnie odmienione, np.:

- „Hppiasz” zamiast „Hippiasz” (s. 13);
- „zrzutami” zamiast „zarzutami” (s. 16);
- „1989 roku” zamiast „1789 roku” (s. 17);
- „Europejski Trybunał Sprawiedliwości” (powinien być „Europejski Trybunał Praw Człowieka – s. 22);
- „Głównymi celami są Biura są dążenie (...)” (s. 27);
- „tą” zamiast „tę” (s. 29);
- „suwerenność równość każdego państwa” (s. 32);
- „przeciw masowym naruszaniu praw człowieka” (s. 36);
- „państwom-stronom” zamiast „państw-stron” (s. 37);
- „Następną kwestią, która stanowić przekonującą przyczynę (...)” (s. 42);
- „Artstotelesa” zamiast „Arystotelesa” (s. 45);

- „Miscellanea” zamiast „Miscellanea” (s. 45, przypis 121);
- „Maleus” zamiast „Malleus” (s. 46);
- „św. Inkwizycji” (powinno być „Świętej Inkwizycji” – s. 46);
- „wykonywanie kary śmierci powinno być przyczyną możliwie najmniej dolegliwości na tle psychicznym jak i fizycznym” (s. 49);
- „bliskim wschodzie” zamiast „Bliskim Wschodzie” (s. 56);
- „należy ustalić, czy między w konkretnej sytuacji doszło do konfliktu interesów, a jeśli tak to czy zachowano między mimo odpowiednią proporcję” (s. 61);
- „Wallece’owi” zamiast „Wallace’owi” (s. 69);
- „Trybunał ten został utworzony w dniu 26 czerwca 1945 roku ustanowiono Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze” (s. 76);
- „Zasada jurysdykcji uniwersalnej symbolem ‘końca bezkarności’ sprawców najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych” (brak orzeczenia – s. 89);
- „Republikę Federalnych Niemiec” zamiast „Republikę Federalną Niemiec” (s. 91);
- „Hoffmański” zamiast „Hofmański” (s. 94, przypis 306);
- „proklamował kreację” (s. 124);
- „Serbowie w ramach armii jugosłowiańskiej dopuścili się napaści (...)” (s. 131);
- „Alii” zamiast „Alija” (s. 134);
- „podczas wojny na tych terenach był fakt” (s. 135);
- „Mosar” zamiast „Mostar” (s. 135);
- „Chełmami” zamiast „Hełmami” (s. 135);
- „mieliby się przeanalizować” (s. 141);
- „podęły” zamiast „podjęło” (s. 151);
- „Trybunał był zbudowany (...)” (s. 156);
- „Organizacji narodów Zjednoczonych” zamiast „Organizacji Narodów Zjednoczonych” (s. 168);
- „Babibie” zamiast „Habibie” (s. 185);
- „większością grona trzyletnią kadencję” (s. 204);
- „dzianie” zamiast „działanie” (s. 222);
- „Tauregów” zamiast „Tuaregów” (s. 243).

Błędnie używany bywa rzeczownik „ilość”, zamiast rzeczownika „liczba”, np. „ilość spraw” (s. 80, 246), „ilość ofiar” (s. 149, 246).

Niektóre akapity są zbyt długie, co może utrudnić zrozumienie prezentowanej w tym akapicie myśli i negatywnie wpływa na przejrzystość pracy, np. akapity na s. 41–43, 43–44, 80–82, 89–90, 133–135, 144–147, 174–176, 183–186).

Wyliczone przykładowo drobne i sporadyczne niedociągnięcia nie zmieniają jednak dokonanej oceny całej dysertacji i nie rzutują na jej wysoką wartość merytoryczną.

7. Konkluzja

W świetle sformułowanych wyżej ocen i uwag cząstkowych stwierdza się, iż przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Natalii Karoliny Solarskiej spełnia wymagania stawiane w art. 13 ust. 1 Ustawy z dn. 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789). Pod względem merytorycznym rozprawa została opracowana zgodnie z wymaganiami danej dyscypliny naukowej. Doktorantka podjęła istotny i aktualny problem, wymagający pogłębionej wiedzy z zakresu trzech działów prawa międzynarodowego publicznego – międzynarodowego prawa karnego, międzynarodowego prawa praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego. Pamiętając o ich odrębności, Doktorantka wskazała na ich wzajemne powiązania oraz wspólny cel, jakim jest ochrona i poszanowanie fundamentalnych praw ludzkich. Wyjaśniła również, jaka jest rola i znaczenie regulacji dotyczących międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz ich praktyki orzeczniczej dla realizacji powyższego celu, badając i analizując, w jaki sposób międzynarodowe prawo karne wpisuje się w szerszy kontekst promowania, gwarantowania i egzekwowania praw człowieka.

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego oraz świadczy o ugruntowanej wiedzy teoretycznej z zakresu prawa i o umiejętnościach niezbędnych do samodzielnego prowadzenia badań naukowych. W opinii Recenzenta, Doktorantka w prawidłowy sposób określiła cele swojej rozprawy i wiążące się z nimi pytania badawcze oraz właściwie zastosowała przyjęte metody badawcze. Sformułowane w zakończeniu recenzowanej rozprawy wnioski i postulaty wskazują, że Doktorantka opanowała przedmiot swojej rozprawy doktorskiej i potrafi go umieścić w szerszym obszarze międzynarodowego prawa karnego i praw człowieka. Mając powyższe na względzie, wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Natalii Karoliny Solarskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Marcin Marcinko

